

PÁRDU CZ MIHÁLY: A SZARMATAKOR EMLÉKEI MAGYARORSZÁGON

I—III

ARCHAEOLOGICA HUNGARICA XXV., XXVIII., XXX

Budapest, I. k. 1941. II. k. 1944./ 1947 III. k. 1950; I. k. = 75 l. + I—XXXII. t. II. k. = 83 l. + I—LVII t., III. k. = 261 l. + I—CXLI t. Az I. és II. k. az Országos Magyar Történeti Múzeum, a III. k. a Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Nagy 4°, magyarul és németül

A szarmaták az i. u. I. század folyamán jelentek meg Magyarországon, és egészen a húnok által előidézett nagy gót vándorlásig, sőt még később a húnkorban is fontos szerepet játszottak a Nagy-Alföldön. Annak ellenére azonban, hogy többévszázados történetükre vonatkozólag aránylag számottevő történeti forrásanyaggal rendelkezünk, régészeti hagyatékuk kérdése egészen a legutóbbi időkig tisztázatlan maradt. Ez természetesen sokszor megnehezítette, vagy éppen lehetetlenné tette a történeti források helyes értelmezését és kiértékelését is. Így történhetett még — elég ezt az egy példát említenünk a sok közül —, hogy a »Budapest az ókorban« c. munka egyik szerzője tévesnek tartja Ammianusnak a magyarországi szarmaták nehéz fegyverzetű lovasságáról szóló leírását egyebek közt azért, mivel szerinte a szarmata leletanyagból teljességgel hiányzik a hosszú, nehéz kard. Ma már azonban tudjuk, hogy éppen az Ammianus korabeli szarmata leletekben nagy számban fordulnak elő a hosszú, nehéz kardok. Ha ma a magyarországi szarmaták leletanyagának kérdésében világosabban látunk, azt elsősorban Párducz két évtizedes munkásságának köszönhetjük, amelynek eredményeképpen ez a fontos forrásanyag felhasználhatóvá vált számunkra.

Előttünk fekvő munkájában Párducz a magyarországi szarmata *sírleletek* anyagát és a *szórványleleteket* gyűjti össze és teszi közzé. Az egyes kötetek tartalma bizonyos időrendi tagolást juttat kifejezésre. Párducz ugyanis elsőnek mutatta ki, hogy a magyarországi szarmaták régészeti hagyatékát három, egymástól világosan elkülönülő korszakba lehet sorolni. Ennek megfelelően munkájának I. kötete tartalmazza az első, a II. kötet a második, a III. kötet pedig a harmadik korszak szarmata leletanyagát. Ha közelebbről megvizsgáljuk az egyes kötetek tartalmát, a leletanyag közlésének és kiértékelésének módszerét, akkor első pillantásra szembeötlik, hogy az első két kötet a leletanyag kiértékelésében alkalmazott módszer tekintetében bizonyos egységet alkot a harmadik kötetel szemben. Éppen ezért célszerű ismertetésünkben az első két kötetet együtt tárgyalnunk.

Az első kötetben Párducz a kutatás mai állásának ismertetése után 47 leletet ír le, majd a gondos leletismertetés után az anyag kiértékelését nyújtja. Hasonló a második kötet beosztása is, ebben azonban 37 lelet kerül ismertetésre.

A kötetek anyaga bizonyos mértékben egymásba folyik, amennyiben az első kötet olyan leleteket is tartalmaz, amelyek elérik az i. u. III. századot, s viszont a második kötetben találunk olyan temetőt, amelynek kezdete az i. u. I. század végére nyúlik vissza. Egészben véve azonban a két kötet két egymás után következő korszak leletanyagát mutatja be.

A kiértékelésnél Párducz mindkét kötetben azonos módszert követ. A lelettárgyakat tipológiailag veszi vizsgálat alá, s ilyen módon igyekszik tipológiai kapcsolatuk alapján korukat és etnikai hovatartozásukat megállapítani. A leletanyagban tipológiai szempontból négy összetevőt tud kimutatni: 1. *provinciális eredetű római* készítmények, 2. *dák* fémművességi és kerámikai termékek, 3. *kelta* hatású leletanyag, 4. a *szarmaták* sajátos hagyatéka. Az első kötetben tárgyalt leletanyagot Párducz az egyes lelettárgyak tipológiai kapcsolata, továbbá az éremletek alapján i. e. 50 és i. u. 200 közé helyezi. A második kötetben ez az időrendi beosztása annyiban módosul, hogy a két kötetben közölt leletanyagot most már három csoportra osztja. Az első csoportot ezuttal i. e. 50 és i. u. 50 közé teszi, a második csoport legkorábbi tagjai, mint pl. a felsőpusztaszeri temető i. u. 50—150, legkésőbbi tagjai pedig, mint a szentes-kistőkei temető i. u. 100—240 közé esnek, végül a harmadik csoportba sorolt legkorábbi leletek kora az i. u. II. század első fele, a csoportot lezáró csongrád-határúti temető viszont véleménye szerint i. u. 200—280 közé helyezhető. A leletanyag tipológiai vizsgálata és időrendi helyzetének megállapítása Párducz számára bizonyos történeti és etnikai következtetések levonását teszi lehetővé. Az első kötetben a leletanyag tipológiai vizsgálatából azt az eredményt szűri le, hogy »a szarmatakor I. szakaszának kultúrája többretegű. Az alapréteget minden bizonnyal az ősi kelta és a vele egyidős dák hatás adja, amelyeket a terület ethnikuma szempontjából akként értékelhetünk, hogy ezen a területen a két fajta nép egymással keveredve élt a mondott időben. Anélkül, hogy a lakosság összetétele megváltoznék, a kelta összetevőt a fejlődés természetes folyamánaként a provinciális római váltja fel. Erre az alaprétegre települ azután a keletről betört új uralkodó népelem, a szarmata-jazig.« A jazigok bevándorlását Párducz a jakabszállási és a felsőpusztaszeri leletek alapján i. u. 50 tájára helyezi. A második kötetben Párducz azt az érdekes megfigyelést teszi, hogy a tárgyalt két legfontosabb temető, a szentes-kistőkei és a csongrád-határúti időben ugyan részben párhuzamosak egymással, de anyaguk jellegzetes része elütő. Ebben a jelenségben, hogy két, részben egykorú temető anyaga ilyen élesen elüt egymástól, hajlandó etnikai különbséget látni, s abból, hogy a szentes-kistőkei temető anyagában erős dák jellegű réteg állapítható meg, arra következtet, hogy az a dák őslakosság, amelyre a szarmaták rátelepedtek, még az i. u. III. század közepén sem veszítette el etnikai jellegét.

Párducz első két kötetének eredményei igen jelentősek. A leletanyag fáradságos összegyűjtésén, gondos leírásán és korának meghatározásán kívül főleg két eredményt kell kiemelnünk. A leletanyag tipológiai vizsgálata meg-

mutatta, hogy az i. u. I—II. századi nagyalföldi leletekben van egy olyan tárgycsoport: üveg-, paszta-, karnéol- és kalcedonyöngyök, felvarrható ruhadiszek, nyakláncrészek, függők és különböző csattípusok —, amelynek megfelelőit keleten, a Pontuszvidéken találhatjuk meg. Ebből a tényből Párducz joggal következtet arra, hogy *e tárgytipusok megjelenése itten a jazigok bevándorlásával van kapcsolatban*. A másik fontos eredmény az, hogy a leletanyagból sikerült kiválasztani egy erős dák jellegű réteget. Ennek alapján azzal a lehetőséggel kell számolnunk, hogy *a jazigok betelepédése előtt a Nagy-Alföldön dák lakosság élt, s hogy ez a dák etnikum egészen a III. századig jelentős etnikai tényező volt a jazigok által lakott területen*.

Ha így teljes mértékben el is ismerjük a »Szarmatakor emlékei Magyarországon« I—II. kötetének tudományos jelentőségét a Nagy-Alföld rómaikori története szempontjából, rá kell mutatnunk azonban arra is, hogy a Párducz által alkalmazott kiértékelési módszernek megvannak a maga nagyon is szembe-tűnő korlátai. Kétségtelen, hogy a leletanyag egyes típusainak vizsgálata nagyon fontos, elengedhetetlen feladat a régészeti leletek kiértékelésénél, s az is vitathatatlan, hogy értékes eredményeket lehet elérni alkalmazásával. Azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy e módszer lehetőségei erősen korlátozottak. Vizsgáljuk csak meg közelebbről ezt a kérdést Párducz munkájának első két kötetével kapcsolatban. Az egyes tárgytipusok párhuzamainak felkutatásával jó támpontokat lehet nyerni az egyes lelettárgyak, s ezek alapján egész lelet-együttesek, temetőik korára vonatkozólag. Ezenkívül az egyes tárgytipusok és a párhuzamaik közötti kapcsolatok alapján lehetőség nyílik etnikai vonatkozású következtetésekre is. Ugyanakkor azonban az ilyen vizsgálat, amely csupán az egyes tárgytipusok korának és etnikai vonatkozásainak meghatározására szorítkozik, nem ad választ egész sor nagyfontosságú kérdésre. Így a szarmatakor leletanyagával kapcsolatban tisztázatlan marad elsősorban az egyes leletcsoportok, leletek etnikai hovatartozása. Azt megtudjuk, hogy a leletanyagban van dák, kelta stb. jellegű réteg, de nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy melyik lelet vagy leletcsoport a dákok vagy a kelták vagy a jazigok hagyatéka. Pedig e kérdés megoldásának történeti szempontból döntő fontossága van. Elég csak arra a tényre utalnunk, hogy az V. században, a hunkorban a Nagy-Alföldön keresztül utazó bizánci követség egyik tagja, Priskos két olyan szót jegyez fel, amelyek sem szarmata, sem hun eredetű nyelvi elemek nem lehetnek, hanem nyilvánvalóan az itteni dák vagy kelta őslakosság nyelvéből származnak. Lehet tehát esetleg arra gondolni, hogy egyes dák csoportok nemcsak a III. századot, de még a hunkort is megérték itten. Azonban, ha csak egyes tárgytipusok tipológiai vizsgálatára szorítkozunk, akkor megbízható módon nem tudjuk az egyes leleteket, leletcsoportokat etnikailag meghatározni. Ez csak akkor lehetséges, ha összefüggő leletcsoportokat tudunk világosan körülhatárolni, s részben összes jellegzetességeik, részben pedig más alapos indokok, így történeti adatok alapján tudjuk ezeket egy bizonyos etnikumhoz kapcsolni. Párducz első

két kötetében azonban hiányzik a szarmata leletcsoportoknak ilyen kidolgozása és a történeti adatokkal való pontos összevetése. Egy-egy vagy még akár több, leletcsoportjából kiszakított tárgytípust azonban sohasem tekinthetünk teljesen megbízható etnikai meghatározó jegynek.

A leletanyag e tipológiai szemléletének tulajdonítható az is, hogy az első két kötetben sem világos korszakbeosztást, sem pedig részletes történeti értékelést nem kapunk. Párducz igen gondosan és meggyőzően határozza meg az egyes tárgytípusok használatának, s ennek alapján egyes leletegyütteseknek, sőt temetőknak a korát. Azonban ezekből a részleteredményekből nem adódik világos összkép, nem bontakoznak ki történetileg is indokolt korszakhatárok. Így természetes, hogy a leletanyagban megfigyelhető változásokra sem kapunk kielégítő történeti magyarázatot. Pedig mindennek döntő jelentősége volna a leletanyag történeti felhasználása szempontjából, mert egyébként a részleteredmények sem hatnak meggyőzően. Joggal tekinthetjük pl. bizonyítatlannak a dák őslakosság továbbélését mindaddig, amíg nem sikerül a szarmatakori leletanyagból egy dák leletcsoportot meghatározni. Ugyancsak joggal vonhatnánk kétségbe annak a feltevésnek a helyességét, hogy az aránylag kisszámú pontuszi eredetű tárgytípus megjelenése az i. u. I. században a Nagy-Alföldön a jazigok bevándorlásával áll kapcsolatban, ha nem rendelkeznének erre vonatkozóan az írásos források kétségbenvonhatatlan tanúbizonyságával.

Természetesen tévedés volna azt hinni, hogy Párducz első két kötetének ezek a hiányosságai egyéni hibaforrásból származnak. Ugyanezeket a hiányosságokat megtaláljuk a háborúelőtti magyar régészeti irodalom csaknem minden termékében. Itt tehát részben általános jellegű hibaforrással állunk szemben. Régészeink nagy többsége még nem is olyan régen büszke volt arra, hogy »ásató« régész, s azt hitte, hogy a leletek leírásával és tipológiai vizsgálatával eleget tett a régészet feladatának. A történeti adatok felhasználását tiszteletreméltó kivételektől eltekintve általában kivülesőnek tekintették a régészet feladatkörén. Elfeledkeztek arról, hogy amikor hun, avar, szkita stb. leletekről beszélnek, már is a történeti forrásadatokra támaszkodnak, csak ahelyett, hogy a régészeti leletek szempontjából teljes mértékben kiértékelnék azokat, megelégszenek elnagyolt, pontatlan felhasználásukkal. Ma már azonban világos, hogy a történeti adatok felhasználása létkérdés a régészet számára, s az is kétségtelen, hogy a tipológia módszerét — bár továbbra is teljes mértékben alkalmazzuk — más, bonyolultabb és fejlettebb értékelési módszerekkel kell kiegészítenünk.

Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy a »A szarmatakor emlékei Magyarországon« első két kötetének hiányosságai nemcsak ebből az általános jellegű hibaforrásból származnak. Igen nagy szerepet játszik ebben részben a hazai, részben pedig a párhuzamul felhasznált régészeti anyag elégtelensége is. Ami a hazai leletanyagot illeti, Párducz csak régebbi, a mai tudományos követelményeknek távolról sem megfelelő ásatások anyagát és a szórványleleteket használhatta fel munkájában. Ez az anyag azonban több szempontból is csak igen korlátozott

lehetőségeket nyújt a részletekbe menő történeti kiértékelés számára. Olyan temetőkből, amelyekről temetőterkép nem áll rendelkezésre, amelyeknél az eltemetettek kor és nem szerinti meghatározását nem végezték el, sőt sokszor a leletanyag temetkezések szerinti szétválasztása sem megbízható és még elemi ásatási megfigyelések is hiányzanak — ilyen temetőkből valóban nem is lehet kielégítően megrajzolni a szarmata társadalom képét és történetét. Ugyanez vonatkozik jórészt arra a régészeti anyagra is, amelyet Párducz párhuzamul használ fel. Ebben a tekintetben további nehézséget jelentett az, hogy a szarmaták sajátos leletanyagának meghatározásához szükséges anyag felkutatására nem használhatta az eredeti orosz és szovjet régészeti kiadványokat.

Ha így Párducz első két kötetének hiányosságai a magyar régészet akkori fejlődési fokán szinte természetesen is tűnnek, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a leletanyagból adódó történeti problémák egész sorát már akkor is vázolni lehetett volna. Kétségtelen ugyan, hogy a jazigok bevándorlásának kérdését régészeti szempontból majd csak akkor tekinthetjük megoldottnak, ha nemcsak egyes tárgytipusoknak tudjuk a Pontuszvidéken a párhuzamait kimutatni, hanem az egész korai szarmata leletcsoportnak megtaláljuk a megfelelőjét a jazigok által korábban lakott területen. A szarmatakor legkorábbi leletcsoportjainak általános jellege, a szarmatakor első és második, valamint második és harmadik szakasza közötti időhatár kérdése s a leletanyagban megfigyelhető jelentékeny változások azonban részesülhetnek volna közelebbi megvilágításban. Különösen fontos ezek közül a szarmatakor második szakasza elhatárolásának kérdése, mivel lényegében véve ettől függ a szarmatakor egész korszakbeosztása. Nemkevésbé lényeges kérdés az, hogy miként magyarázzuk a szarmatakor közepe táján az i. u. II. században feltűnő új pontuszvidéki eredetű leletanyagot.

Ha e kérdéseket közelebről megvizsgáljuk és összegezzük Párducznak az egyes tárgytipusok tipológiai vizsgálatára és időrendi helyzetére vonatkozó eredményeit, akkor azonnal szembeötlik, hogy a szarmatakor leletanyagának abban az összetevőjében, amelyet Párducz pontuszvidéki eredetűnek tart, i. u. 200 körül feltűnő változás következik be. Az ekkor felbukkanó új leletanyag a megelőző másfél évszázad tulajdonképpeni szarmatának tartott leletanyagával csak egész vékony szálon függ össze. Összekötő kapocsként úgyszólván csak a különböző alakú kalcedonyöngyök, az apró üveg- és pasztagyöngyök és az apró nemesfémkészítmények jöhetnek számításba, ezek azonban erősen háttérbe szorulnak a leletanyag új alkotó elemei mögött, amelyeknek itt Magyarországon semmi előzményét nem találjuk. Ennek a jelenségnek két szempontból is nagy jelentősége van. Egyrészt kétségtelen, hogy a jellegzetes új leletanyag feltűnése igen alkalmasnak látszik a szarmatakor első és második szakaszának elhatárolására, másrészt pedig e korszakhatárt jelentő változás mögött fontos történeti eseménynek kell állnia. Joggal felvethető lenne például az a kérdés, hogy az i. u. I. század közepén feltűnő pontuszvidéki eredetű leletanyaghoz

hasonlóan nem egy új néptörzs bevándorlását jelenti-e ezeknek az új tárgy-típusoknak a megjelenése.

Hogy e kérdésben világosabban lássunk, vizsgáljuk meg ezeknek az új tárgy-típusoknak az eredetét. Itt most elsősorban a következő tárgy-típusokkal kell foglalkoznunk: a kuboocktaeder alakú gyöngyökkel, amelyek a régibb tojásalakú, gömbölyű vagy csonkakúpformájú kalcedongyöngyöket, az apró gömbölyű vagy lapos kerek különféle színű üveg- és pasztagyöngyöket, a koráll-gyöngyöket és a többi ritkább gyöngytípust háttérbe szorítva uralkodó gyöngy-típussá válnak, — a kisméretű, kerek vagy szögletes fejű csatokkal, — a gyűrűs vagy korongos markolatvégű kardokkal és végül az aláhajlított lábú fibulával. Ezek közül a kardokról és aláhajlított lábú fibuláról, továbbá egy csattípusról Párducznak sikerült a pontuszi eredetet világosan bebizonyítani. A többi esettel behatóbban kell foglalkoznunk. Párducz ezekkel kapcsolatban is pontuszi eredetre gondol, mert Magyarországon e tárgy-típusoknak semmi előzménye nem található, párhuzamukat azonban nem tudja kimutatni.

Vegyük sorra ezeket az eseteket. Ami a *kuboocktaeder alakú gyöngyök* eredetét illeti, a féldrágakőből készült gyöngyöket általánosságban Észak-Indiából szokták származtatni. Ennek a feltevésnek a nyersanyagelőforduláson kívül komoly alapot ad az a körülmény, hogy a hellenisztikus korban Kelet-Európa, Elő-Ázsia és Észak-India között kisebb-nagyobb megszakításokkal élénk kereskedelmi kapcsolatok állottak fenn. Ez a kereskedelem főleg két útvonalon került lebonyolításra. Az egyik Észak-Indiából Iránon keresztül vezetett Transzkaukáziaiba, majd onnan a Kaukázuson keresztül Déloroszországba. Ennek az útvonalnak a meglétét fényesen bizonyítja a Transzkaukáziaiban fekvő híres Bori-i temető, amelynek anyagában római, párthus és indoszkita pénzeket találtak. A másik útvonal Észak-Indiából a Syr-darjához vezetett, s ezen a folyón haladt az Aral-tóig, majd onnan szárazföldi úton tovább a Volga vidékére. A gyöngykereskedelem egy része nyilvánvalóan már az i. e. I. század óta a Syr-darján kerülhetett lebonyolításra, mert ekkor tűnik fel e folyó Iaxartes neve. Ez a név a kínai és türk fordítások szerint »Gyöngy-folyó«-t jelent (iráni *Ya,šārt*), s kézenfekvő arra gondolni, hogy az elnevezés alapja az volt, hogy a szomszédos iráni törzsek a gyöngyöket e folyó vidékéről kapták. Hasonló jellegű elnevezés ma Kelet-Turkesztánban a Qara-qaš-darya (»Fekete-jadeit-folyó«), amelynek az alapja szintén az, hogy a fekete jadeit e folyó vidékéről került forgalomba. Hogy a kuboocktaeder alakú gyöngyök ezen az északkeleti úton jutottak el Kelet-Európába, azt valószínűvé teszi az a körülmény, hogy legkorábban a Volga-vidéki szarmata-alán leletekben fordulnak elő. A magyarországi kuboocktaeder alakú gyöngyök keleti eredetét bizonyítja már most közvetlenül az is, hogy ez a gyöngytípus igen jól ismert a černjachovi, valamint az olbiai leletekben. Kétségtelen tehát, hogy Magyarországra a Pontuszvidék közvetítésével jutott el ez a gyöngytípus.

Igen jól megfogható a különböző *csattípusok* keleti, ill. közelebről pontusz-

vidéki származása is. Már Párducz is utalt arra, hogy egy jellegzetes csattípusnak — amelynél a túske keresztalakúra van kiképezve — pontos megfelelőjét találjuk egy kércsi leletben. Ilyen keresztalakú tuskéjú csat távolabb keletebbre Permiában Trandy mellett is került elő. Egy másik eléggé gyakori csattípust képviselnek a kerek, néha kissé ovális alakú, szíjjszorító lemez nélküli nagy csatok. Ezeknek párhuzamait Kelet-Európában szintén megtaláljuk, pl. az Atamanovy Kosti-i leletekben. Ismerünk a III. századi magyarországi leletekből ugyancsak szíjjszorító lemez nélküli, de téglalapalakú csatokat is. Hasonló csatokat találunk olbiai leletekben. Az utóbbi két típus előfordul rövid szíjjszorító lemezzel ellátott alakban is, de szintén nagy kivitelben. A félköríves típusra többek közt Olbiából, a szögletesre pedig a Volga melletti Miškina Pristan-i kurgánokból idézhetünk példát. Az új csattípusok közül legjellemzőbbnek a kis, félköríves vagy szögletes, hosszú szíjjszorító lemezzel ellátott csatokat tekinthetjük. Ezeknek megfelelő darabok Kelet-Európában szintén kerültek elő az Atamanovy-Kosti-i temetőből. Még egy egészen különleges csattípusról kell említést tennünk. Ennél a csattestnek belül a túske két oldalán két félköríves nyúlványa van. Ilyen csatot ismerünk az ernőházai, csongrádi és orgoványi szarmata leletekből, de nyilván ehhez a típushoz tartozik a monori lelet kissé eltérő kivitelű kalcedon csatja is. Ennek a típusnak a pontos megfelelőjét is megtaláljuk az ogyesszai múzeum egy Olbiából vagy Keretsből származó csatjában, továbbá a »Styepan Razin« kolhoz (voronyezsi korm.) mellett nemrégiben előkerült szarmata leletek között.

Nem lehet tehát kétséges, hogy a kuboocktaeder alakú gyöngyök, továbbá az összes csattípusok a gyűrűs és korongos markolatvégű kardokkal és az aláhajlított lábú fibulával együtt új, pontuszi eredetű elemeket jelentenek a magyarországi szarmatakori leletanyagban. Mivel egész sor új, pontuszvidéki tárgytípussal állunk szemben, önként felvetődik az a kérdés, hogy nem áll-e ezeknek a megjelenése egy új iráni néptörzs bevándorlásával kapcsolatban. E feltevés azonban — ha közelebbről megvizsgáljuk — több szempontból is valószínűtlennek bizonyul. Elsősorban rá kell mutatnunk arra, hogy ezeknek az új tárgytípusoknak a keleteurópai párhuzamai nem egy zárt leletsoportból, hanem a legkülönbözőbb vidékekről, sőt jórészen a pontuszvidéki görög városokból származnak. A legtöbb tárgytípusnak megtaláljuk a megfelelőjét pl. Olbiában. Ez a körülmény arra mutat, hogy itt elsősorban a pontuszvidéki görög városokban készült vagy legalább is azokon keresztülmenő és a kereskedelem útján messze vidékekre eljutó cikkekről van szó. Másrészt azokat a magyarországi leleteket, amelyekben ezek az új tárgytípusok feltűnnek, a korábbi leletekkel egyebek közt a kalcedongyöngyök és a kerámikai anyag szorosán összekapcsolja. Így csak arra gondolhatunk, hogy a nagyszámú új pontuszi eredetű tárgytípus megjelenésében a Pontusz-vidékkel hirtelen megélnékült, rendkívül élénk kereskedelmi kapcsolatok tükröződnek.

A kérdés már most csak az, hogy milyen időhatárok közé helyezhetők a

magyarországi szarmatakori leletanyagnak ezek az új pontuszvidéki kapcsolatai. Ez igen fontos probléma, mert ez az új pontuszi eredetű leletanyag a legalkalmasabb a szarmatakori második szakaszának elhatárolására, amennyiben ez határozza meg leginkább a leletek egész jellegét. Ha figyelembe vesszük az egyes tárgytipusok korára vonatkozó támpontokat és e részletadatokat egységes képen összesítjük, akkor az ezeket az új tárgytipusokat tartalmazó leleteket nagyjából i. u. 200 és i. u. 280/300 közé helyezhetjük. Ha számításba vesszük, hogy az egyes darabok egy-két évtizedig használatban lehettek, mielőtt a temetkezésekben földbe kerültek, akkor a Pontuszvidékkel fennálló élénk kereskedelmi kapcsolatokat hozzávetőleg i. u. 180 és 260 közé helyezhetjük.

Ilyen módon aránylag éles korszakhatárokat nyerhetünk a szarmatakori II. szakaszára vonatkozólag, s csak arra a kérdésre kell még feleletet adnunk, hogy milyen történeti események alakították ki ezeket. Ezzel kapcsolatban röviden a következőket mondhatjuk. A Nagy-Alföldre betelepült szarmatajzigokat a dákok hatalmas megerősödése, majd Dáciának római provinciává való átalakulása hamarosan elvágta rokon törzsüktől, a roxolánoktól és ezzel együtt a steppei törzsek számára ebben a korban életfontosságú pontuszi kereskedelemről. Az i. u. II. század folyamán tehát a jzigok állandóan nyugtalankodtak és igyekeztek helyreállítani kapcsolatukat a roxolánokkal és azokon keresztül a pontuszvidéki görög városokkal. Ez hosszú küzdelem és sok sikertelen kísérlet után sikerült is nekik Marcus Aurelius alatt, aki megengedte, hogy Dácián keresztül a roxolánokkal közlekedhessenek. Ez az időpont pontosan egybeesik a magyarországi régészeti leletekben feltűnő új pontuszi eredetű leletanyag megjelenésével.

Ami a szarmatakori II. szakaszának befejező időhatárát illeti, ez szintén nagyfontosságú történeti eseményekkel áll összefüggésben. A pontuszvidéki kereskedelemben ebben a korban a Dnyeper-vidéken a főszerepet Olbia és Tyras játszotta. Főntebb már rámutattunk arra, hogy az ebbe a korba tartozó magyarországi szarmata leletanyag számos pontuszi eredetű darabjához éppen olbiai leletekben találjuk meg a legközelebbi analógiákat. Ez amellet szól, hogy a jzigok pontuszi kereskedelmi kapcsolatainak egyik legfontosabb támpontja Olbia volt. A pontuszi kereskedelemre azonban a gót mozgalom súlyos csapást jelentett, s mikor i. u. 260 körül Olbia és Tyras a gótok kezébe került, a jzigok pontuszi kereskedelmi kapcsolatainak is minden bizonnyal végeszakadt. Így tehát a szarmatakori II. szakaszának lezáródását történetileg is kielégítően meg tudjuk magyarázni.

Ez a néhány megjegyzés a szarmatakori II. szakaszának időbeli elhatárolásával és történeti értékelésével kapcsolatban bizonyos mértékben például szolgálhat arra, hogy milyen lehetőségeket nyújt a Párducz I—II. kötetében közölt leletanyag minden hiányossága ellenére is az egyes tárgytipusok vizsgálatánál fejlettebb módszerek alkalmazása és a történeti adatok felhasználása esetén a kutatás számára. Szándékosan hallgattunk eddig arról a kérdésről,

hogy mennyiben sikerült Párducznak az összegyűjtött leletanyag és a történeti források alapján a szarmata társadalom gazdasági alapját meghatározni és magának a szarmata társadalomnak a képét megrajzolni. Ez az alapvető probléma Párducz első két kötetében fel sem merül, de hozzátehetjük, hogy fel sem is merülhetett, mert régészeti kutatásunk abban az időben, amikor ez a munka is íródott, még egyáltalán nem ismerte fel, hogy éppen ezeknek a kérdéseknek a megoldását kell legfontosabb feladatának tekintenie. Annál nagyobb érdeklődéssel vehetjük kezünkbe »A szarmatakor emlékei Magyarországon« III. kötetét, amelynek ha nem is anyaggyűjtése, de mindenesetre kiértékelhető fejezete már a háború után készült.

Párducz III. kötetének áttanulmányozásánál azonnal szembeötlik, hogy az ebben ismertetett leletek száma messze túlhaladja az első két kötetben közölt leletekét. Míg az első két kötet összesen 84 lelet leírását tartalmazza, addig a harmadik kötetben a szórványleleteket is beleszámítva 545 tételt találunk. Természetesen ez az arány a szórványleletek nagy száma miatt valószínűleg túlzott, de ha pusztán a temetőkre és sírleletekre korlátozzuk is számításunkat, akkor is feltűnő a leletek számának hirtelen megnövekedése a szarmatakorban ebben a szakaszában. Ennek a jelenségnek kétféle magyarázata lehetséges. Az egyik magyarázat, amelyet felvethetünk, az, hogy a III. kötetben összegyűjtött leletanyag kora sokkal nagyobb időközt foglal magában, mint az I—II. kötetben közölt leletek. Ez kétségtelenül így is van, azonban a későszarmatakori leletek mennyisége még akkor is feltűnően nagy az első két korszak leletanyagához viszonyítva, ha koruk két évszázadot ölel át. Így csak arra gondolhatunk, hogy a késői szarmatakorban a Nagy-Alföld lakossága új etnikai elemek megjelenése következtében jelentékeny mértékben megsaporodott.

Párducz a III. kötetben is úgy jár el, hogy először ismerteti az összegyűjtött leleteket, s csak ezután nyújtja a leletanyag kiértékelését. Ezzel a szerkezeti felépítésben mutatkozó külsőlegesen egyezéssel szemben azonban jelentékeny különbségek választják el a III. kötetet az I—II. kötettől a leletanyag kiértékelésében alkalmazott módszer tekintetében. Míg az I—II. kötetben csak a lelettárgyak típusok szerinti feldolgozását kaptuk, addig a III. kötetben Párducz egymástól világosan elkülönülő leletcsoportokat dolgozott ki, s ez lehetővé tette számára az I—II. kötetre jellemző hiányosságok egész sorának kiküszöbölését. A Párducz által meghatározott későszarmatakori leletcsoportok a következők.

1. *Bajmok-mórahalmi csoport.* Erre a csoportra jellemző a lapos, halom nélküli sírokba történő temetkezés. A sírok irányítása Ny-K vagy K-Ny. Aránylag gyakran fordulnak elő üllőhelyzetben való temetkezések. A csoport leletanyagára jellemző a szabadkézzel készített durva, kissé öblös, kihajló peremű edények gyakori előfordulása. Ezek mellett vannak azonban szürke, jól iszapolt agyagból készült edénytípusok is. Igen érdekes, hogy e csoport leletanyagában mind korai, mind pedig későszarmatakori gyöngytípusok egyaránt előfordulnak. Feltűnő, hogy a temetkezések fegyverzeti tárgyakban igen szegényesek. Ami a

bajmok-mórahalmi csoport korát illeti, Párducz úgy gondolja, hogy az ide tartozó temetőekben két réteg különböztethető meg: egy korábbi, amelybe az üllőhelyzetben történt temetkezések s egy későbbi, amelybe a Ny-K irányítású nyújtott temetkezések tartoznak. A csoport utóbbi rétege volna tulajdonképpen későszarmatakorinak tekinthető, amennyiben a Ny-K irányítású temetkezések hozzávetőleg i. u. 350 és 450 közé helyezhetők. A bajmok-mórahalmi leletscsoport etnikai meghatározása tekintetében Párducz nem jut egészen határozott eredményre. Az üllőhelyzetű temetkezéseket legszívesebben a szarmatákat megelőző őslakosságnak tulajdonítaná, amely egészen a IV. század közepéig fennmaradt volna a Szeged—Baja vonaltól délre eső területen. A Ny-K irányítású temetkezéseknél Párducz két lehetőség között ingadozik. Rámutat egyrészt arra, hogy e temetkezések és a későbbi, gepidának tartott temetők között bizonyos kapcsolatok mutathatók ki. Így elsősorban a gepida temetkezésekben is a Ny-K irányítás az uralkodó, de emellett leletanyagukban is található a bajmok-mórahalmi csoporttal rokon vonások. Másrészt hangsúlyozza azt is, hogy a Ny-K irányítású temetkezés megtalálható a Volga vidékének korai szarmata leletscsoportjaiban is, s így azzal a lehetőséggel is számolnunk kell, hogy a bajmok-mórahalmi leletscsoport egy szarmata törzs hagyatéka.

2. *Kiszombor-ernőházai csoport.* Ebbe a csoportba szintén lapos, halom nélküli sírok tartoznak, a temetkezések irányítása azonban általában D-É. Eltérés mutatkozik az előző csoporttól részben abban is, hogy az ide tartozó temetők egy részében a temetkezések S vagy U alakú vaskapcsokkal összefogott koporsókban történtek. Az ebbe a csoportba tartozó temetkezések is igen gazdagok gyöngyökben, amelyek legnagyobb részét későszarmatakorai gyöngy-típusokhoz tartoznak. Ami a kerámikát illeti, túlsúlyban vannak a szürke, jól iszapolt agyagból készült edények. Fegyvermellékletek ebben a csoportban is ritkán fordulnak elő a temetkezésekben. A kiszombor-ernőházai csoportot Párducz hozzávetőleg i. u. 270 és 350 közé helyezi, s ami etnikai hovatartozását illeti, valószínűnek tartja, hogy a korábban betelepedett szarmata-jazigok hagyatéka. Ez a leletscsoport volna tehát szerinte a közvetlen folytatása a szarmatakor I. és II. szakaszába tartozó szarmata régészeti anyagnak. A koporsós temetkezés szokását azonban Párducz ebben a leletscsoportban idegen hatásnak tulajdonítja. Úgy gondolja, hogy ezt a szokást a magyarországi szarmaták a később ismertetésre kerülő halmos temetők népétől vették át.

3. *Tápé-malajdoki csoport.* A kiszombor-ernőházai csoporthoz hasonlóan ez is lapos, halom nélküli sírokból álló temetőket foglal magában, amelyek egy részében szintén megtalálható az S vagy U alakú vaskapcsokkal összefogott koporsókban való temetkezés szokása. A temetkezések uralkodó irányítása ebben a csoportban is D-É. A leletanyag részben hasonló a kiszombor-ernőházai csoportéhoz, de új gyöngy-típusok, új fibulaformák és új kerámikai típusok figyelhetők meg benne. A leletanyag és a temetkezési mód szempontjából

fontos új elemnek tekinthető azonban az, hogy a tápé-malajdoki csoportba tartozó temetőikben a halottak mellé fegyvereket is tettek a sírokba. A tápé-malajdoki leletcsoportot Párducz i. u. 350 és 430 (a mellékelt térképen 450) közé teszi. Megkísérli etnikai hovatartozásának tisztázását is, teljesen világos és határozott eredményre azonban nem sikerült jutnia. Az új tárgytipusok és az új temetkezési szokás (fegyvermelléletek) jelentkezéséből arra következtet, hogy a tápé-malajdoki csoportban egy új néphullámmal állunk szemben. Hogy azonban ezt az új néphullámot melyik történeti forrásokból is ismert néppel azonosíthatjuk, arra vonatkozólag nem ad határozott választ. Úgy látszik, hogy leginkább még az alánokat tartja számításba vehetőnek, de ugyanakkor erősen hangsúlyozza azokat a kapcsolatokat is, amelyek a tápé-malajdoki emlékesóport és a gepida leletek között megfigyelhetők. Ebben a vonatkozásban nem egészen világos, hogy a tápé-malajdoki leletcsoportot a gepidákkal közvetlenül kapcsolatba hozhatónak tartja-e vagy pedig inkább csak élénk érintkezésre gondol e csoport etnikuma és a gepidák között. Abból a körülményből, hogy a gepidának tartott temetők kezdetét a hun birodalom bukásának időpontja helyett a hunkor elejére szeretné levinni, arra következtethetünk, hogy inkább az utóbbi lehetőséget tartja valószínűnek.

A tápé-malajdoki leletcsoport történeti kiértékelése tehát még igen súlyos problémákat rejt magában. A zavart csak fokozza Párducznak az a feltevése, hogy e csoport új néphullámmal áll kapcsolatban. Ebben az esetben ugyanis önmagától vetődik fel az a kérdés, hogy hová lettek hirtelenül a szarmata-jazigok, akikkel Párducz a kiszombor-ernőházai leletcsoportot hozta kapcsolatba. Hogy itt bizonyos nehézség áll fenn, azt maga Párducz is érezhette, s azzal a feltevéssel akart ezen segíteni, hogy a tápé-malajdoki leletcsoport korába helyezhető szórványleletek nem e csoport etnikumától, hanem a korábban is itt élt régi szarmata-jazig lakosságtól származnak. Ez a feltevés azonban, hogy egy évszázadot átfogó korszakból egy új etnikumnak egész sor temetője, a régi lakosságnak viszont történetesen éppen csak szórványlelete kerüljön napvilágra, kétségtelenül túlértékeli a véletlen szerepét a régészetben.

4. *A halmos temetők csoportja.* Ez a csoport többnyire alacsony halom-sírokból álló temetőket foglal magában, amelyek általában gazdag leletanyagot szolgáltatottak. Változatos és gazdag gyöngyanyag, jól iszapolt agyagból készült és jól égetett, piros vagy szürke színű szép edények, aránylag nagyszámú, főleg ezüstből készült fibula és elég gazdag fegyvermelléletek jellemzik ezeket a temetőket. A fegyveranyagból kiemelkednek a hosszú, pallósszerű kardok. A halmos temetőket Párducz két, időben és területileg elkülönülő csoportra osztja. Az egyik az északi halmos temetők csoportja, amelynek magvát a hortobágy-porosháti temetők alkotják. Ezeknek kezdetét Párducz i. u. 270—280-ra teszi, s valószínűnek tartja, hogy felnyúlnak a IV. század második felébe, sőt lehetséges szerinte, hogy elérik e század végét is. A halmos temetők másik csoportjának zöme a Duna-Tisza közének déli részében fekszik, de ebbe a csoportba

tartozik az aránylag messze északra fekvő jászalszászentgyörgyi halmos temető is. A déli csoport kezdete Párducz szerint az i. u. IV. század közepe tájára tehető. A végére vonatkozólag nem nyilatkozik, de a leletként az egész halmos temetőcsoport felső határát i. u. 450-ben jelöli meg. Ebben a leletcsoportban szórványosan egy igen érdekes temetkezési szokás figyelhető meg. Ez abban áll, hogy a halottat nem a sír hosszával párhuzamosan, hanem a sír egyik átlójára fektetik. Ennek a temetkezési szokásnak igen nagy jelentősége van a halmos temetők etnikai meghatározása szempontjából. Párducz ugyanis a halmos temetőket a történeti adatok és kutatások figyelembevételével a roxolánok hagyatékának tartja. Ezt az etnikai meghatározást teljes mértékben alátámasztják és megerősítik a szovjet régészeti kutatások eredményei, amelyekre Párducz is hivatkozik. K. F. Szmirnovnak sikerült meghatároznia a roxolánok leletcsoportját a Dnyeper-vidéken, s a roxolánok temetkezési módjáról és leletanyagáról általa adott kép lényegében megegyezik a magyarországi halmos temetős csoport legjellemzőbb vonásaival. Különösen fontos ebben az összefüggésben az, hogy a fentebb említett ú. n. »átlós« temetkezést, amely az egyik legszembetűnőbb jellegzetessége a déloroszországi roxolán leletcsoportnak, megtaláljuk a magyarországi halmos temetők csoportjában is. A magyar kutatás a magyarországi halmos temetők etnikumát már 1946-ban a roxolánokkal azonosította, amikor Szmirnov eredményeit még nem tette közzé. Másrészt Szmirnov 1948-ban kiadott tanulmányában még szintén nem ismerte a magyar kutatásnak a roxolánok régészeti hagyatékára vonatkozó eredményeit. Így mind a szovjet, mind pedig a magyar régészeti kutatás egymástól függetlenül határozta meg a maga területén a roxolánok leletcsoportját. A függetlenül elért eredmények pontos egyezése a roxolánok régészeti hagyatékának meghatározását kétségtelen biztonságra emeli.

Párducz III. kötete eredményeinek e rövid ismertetéséből is azonnal szembe tűnik az a hatalmas különbség, amely e kötetet az előző kettőtől elválasztja. Míg azokban a lelettárgyak típusainak vizsgálata útján kimutatott bizonytalan etnikai rétegek mögött szinte teljesen elmosódott a szarmaták tulajdonképpen régészeti hagyatékának körvonala, továbbá a leletanyag korszakbeosztása és a történeti eseményekkel való kapcsolata, addig a III. kötetben világosan elhatárolt leletcsoportokat kapunk, amelyeknek etnikai hovatartozása és történeti háttere is megvilágításban részesül, mégha nem is tekinthetjük a felmerült kérdésekre adott válaszokat minden esetben kielégítőkné. Így Párducz munkájának III. kötete a leletek kiértékelésében alkalmazott módszer tekintetében komoly haladást jelent az első két kötettel szemben. Ez a változás bizonyos mértékben a magyar régészet fejlődését tükrözi az elmúlt években. A megújuló magyar régészet elindult azon az úton, hogy a lelettárgyak pusztán leírásából a történeti megismerés fontos tényezőjévé váljon. Párducz III. kötete már egy lépést jelent ebben az irányban. Igen fontos rámutatnunk arra, hogy ebben a kötetben Párducz már a magas ideológiai felkészültségű szovjet régészek

eredeti kiadványait használta fel, s ezeknek tanulságait igen jól hasznosíthatta a magyarországi szarmata kori leletanyag kiértékelésében is.

Ami már most a későszarmata kori leletanyagának Párducz által megrajzolt képét illeti, kétségtelen, hogy ez az ábrázolás a maga egészében jól megalapozottnak látszik. Néhány fontos kérdést azonban a leletanyag kiértékelésével kapcsolatban mégis érdemes felvetnünk. Ha a Párducz által körülhatárolt leletcsoportok időbeli elhelyezkedését megvizsgáljuk, azonnal felvetődik az a kérdés, hogy tulajdonképpen milyen időpontra tehetjük a szarmata kori végét. A későszarmata kori leletcsoportokat Párducz i. u. 270 és 450 közé helyezi, azonban ezek közül a korhatárok közül csak az első tekinthető pontosnak, a második egészen hozzávetőleges és bizonytalan. A helyzet ugyanis az, hogy egyelőre csak azt látjuk világosan, hogy a szarmata kori leletcsoportok egyik része időben felnyúlik a hunkorba is, az azonban nem világos, hogy pontosan milyen időpontban záródik le. A javasolt 450-es évszám történetileg egyáltalán nem indokolt, s régészetileg sem támasztható közelebbről alá. Emellett felmerül az a kérdés is, hogy hogyan viszonylik a szarmata kori és a hunkor egymáshoz. Régészeti irodalmunkban ugyanis a IV. század végétől 453-ig terjedő időközt már hunkornak szokás tekinteni. A későszarmata leletanyagának Párducz által adott kormeghatározása azonban teljesen elmosza a szarmata kori és a hunkor közötti határvonalakat.

Párducz III. kötetének egyik legjelentősebb eredménye kétségtelenül az, hogy a későszarmata leletek egyik jelentős csoportjának hunkori voltát bebizonyította. Ez a megállapítás történeti szempontból igen fontos, mert így arra kell gondolnunk, hogy a szarmata etnikum a hun birodalomban igen jelentős szerepet játszott. Ugyanakkor annak a szükségességét is világosan megmutatja, hogy a régészetben eddig használt különböző »korok« fogalmát pontosabban körülhatároljuk. Amikor a népvándorlási népek régészeti hagyatékának kutatása még igen kezdetleges fokon állott, egy-egy lelet kormeghatározása és etnikai meghatározása sokszor nem vált el világosan egymástól. Szinte általános elterjedt volt az az elképzelés, hogy a népvándorlás kora az egymást követő nomád népeknek megfelelően kisebb korszakokra: szkita, szarmata, hun, avar stb. »kor«-ra bomlik, s ha egy leletről bebizonyosodik, hogy valamelyik ilyen korba tartozik, akkor ezzel etnikai hovatartozása is tisztázást nyer. Ma már nem szükséges ennek az elgondolásnak a hibáira részletesebben rámutatnunk. Elég, ha arra gondolunk, hogy az újabb kutatások eredményei alapján a szarmata kori dák, szarmata-jazig, roxolán, gepida, vandál, a hunkorban pedig szarmata-jazig, hun, roxolán, alán, gepida, herul leletcsoportokkal számolhatunk. Nyilvánvaló, hogy elsősorban is a népvándorlás korának bonyolult etnikai viszonyai között a kormeghatározás egymagában véve még nem nyújt eléggé szilárd alapot egy lelet etnikai meghatározásához, másrészt pedig a történeti korszakok nem is esnek pontosan egybe a régészeti leletcsoportok korhatáraival. Szarmatakorról és hunkorról Magyarország területén bizonyos

joggal azokon az időhatárokon belül beszélhetünk, amikor az ezeknek a korszakoknak nevet adó népek törzsszövetségei vagy államai ezt a területet hatalmukban tartották. Ugyanakkor azonban lesznek olyan szarmata leletcsoportok, amelyeket a szarmatakor után és olyan hun leletcsoport, amelyet a hunkor után eső időhatárok közé kell helyoznunk.

Ha most ezek után megpróbáljuk tisztázni a szarmatakornak és a hunkornek egymáshoz és mindkettőnek a későszarmatakori leletcsoportokhoz való viszonyát, akkor röviden a következőket mondhatjuk. A szarmaták hatalmi túlsúlya a Nagy-Alföldön kétségtelenül fennáll egészen addig, amíg a hunok el nem foglalják ezt a területet. Ez az esemény valószínűleg Valeria megszállásával egyidőben vagy nem sokkal előbb következhetett be. Így a szarmatakor és a hunkor közötti időhatárt hozzávetőleg i. u. 407-re tehetjük. A szarmatakor tehát Magyarországon nagyjából i. u. 20 és i. u. 407 közé esik, a hunkort pedig Valeria megszállásától a hun hatalom összeomlásáig, azaz 454-ig számíthatjuk. Milyen viszonyban állnak már most ezekhez a korszakokhoz a későszarmatakori leletcsoportok. Ha az egyes leletcsoportoknak Párducz által adott kormeghatározását közelebről megvizsgáljuk, azonnal szembeötlik, hogy egyik részük lezáródásának időpontja egybeesik másik részük kezdetének időpontjával. Valójában ugyanis Párducz négy csoportjával szemben voltaképpen öt csoportot különböztethetünk meg. Ezeknek egymáshoz való időrendi helyzete pedig a következőképpen alakul:

1. Kiszombor-ernőházai csoport: i. u. 270—i. u. 350.
2. Halmos temetők északi csoportja: i. u. 270—i. u. 350.
3. Tápé-malajdoki csoport: i. u. 350—i. u. 450.
4. Bajmok-mórahalmi csoport: i. u. 350—i. u. 450.
5. Halmos temetők déli csoportja: i. u. 350—i. u. 450.

Bár kétségtelen, hogy az 1—2. csoport lezáródásának és a 3—5. csoport kezdetének i. u. 350-es időpontja csak egészen hozzávetőleges, mégis világos, hogy a későszarmatakori leletcsoportok két időben egymást követő réteget képviselnek. Ez a tény lehetővé teszi, hogy a szarmatakor harmadik szakaszát két részre, az egész szarmatakort pedig három helyett négy szakaszra bontsuk. A kérdés már most csak az, hogy az i. u. 350 korhatárt mennyiben tekinthetjük történetileg és régészetileg indokoltnak. Történeti szempontból a szarmatakor III. szakaszának felső határaként (mint más helyen részletesen bizonyítani fogjuk) leginkább az i. u. 335-ös időpont jöhet számításba. Ennek a régészeti adatok sem mondanak ellent, legfeljebb az lehet kérdéses, hogy a halmos temetők déli csoportjának kezdetét tehetjük-e erre az időpontra. Párducz ugyanis szemelláthatólag későbbi, i. u. 360 után eső időpontra gondol, mert Buday nyomán azt hiszi, hogy a Duna—Tisza közén az ú. n. római kis sánc i. u. 358-ban még a limes külső határa volt. Azonban amennyire helyes Párducznak az az elgondolása, hogy a kis római sáncot a rómaiak i. u. 260—270 táján még

tartották, s a halmos temetők népe ezért nem telepedhetett be akkor erre a területre, annyira kétségtelen az is, hogy Buday említett feltevése helytelen. A történeti források egészen világos tanúbizonysága szerint ugyanis Constantius korában már a Duna volt a határ ezen a részen a szarmaták és a rómaiak között, s így nem kételkedhetünk abban, hogy a Sirmiumtól északra eső Duna-szakaszon folyó római hadműveletek ebben a korban már éppen a déli halmos temetők népe ellen irányultak. Egyelőre tehát a szarmatakor III. szakaszának végét, ill. IV. szakaszának kezdetét nyugodtan helyezhetjük az i. u. 335-ös időpontra.

Ami a szarmatakor IV. szakaszába tartozó leletcsoportok lezáródását illeti, ennek időpontja nyilvánvalóan már a hunkorba esik. A régészeti anyagból adódó támpontok alapján leginkább 420/430-ra gondolhatnánk, azonban a történeti adatok alapján kétségtelen, hogy sokkal későbbi, legalábbis i. u. 570-ig felmenő szarmata leletcsoportokkal is számolhatunk. Ezeknek meghatározása természetesen még a jövő feladata.

A későszarmatakori leletcsoportok etnikai meghatározása ismét egy olyan elem Párducz III. kötetében, amely komoly fejlődést jelent az első két kötetrel szemben. Az etnikai meghatározások közül meggyőzőnek látszik a kiszombor-ernőházi csoportnak a korábban bevándorolt jazigokkal, a halmos temetők északi és déli csoportjának pedig a roxolánokkal való azonosítása. Ezzel szemben megoldatlan kérdésnek kell tekintenünk a bajmok-mórahalmi és a tápé-malajdoki leletcsoportok etnikai meghatározását. Ami az ülte történő temetkezés szokását illeti, ennél nem kell feltétlenül az itteni őslakosságra gondolnunk. Ebben a kérdésben igen fontos lett volna a szovjet régészeti irodalom idevágó adatainak összeállítása, amennyiben ezeknek tanúsága szerint az ültőhelyzetben történő temetkezés szokását ismerik azok a keletiráni törzsek is, amelyekkel a magyarországi szarmaták egykor olyan szoros kapcsolatban állottak. Így nyugodtan lehet ezt a temetkezési szokást a jazigok egyik rétegével is kapcsolatba hoznunk. Nem látunk viszont egyelőre sem régészeti, sem történeti szempontból komoly alapot arra, hogy a tápé-malajdoki leletcsoportot az alánokkal azonosítsuk.

Mindenesetre, ha Párducznak minden etnikai és történeti következtetésével nem is érthetünk egyet, III. kötetének főeredményeit lényegében helyesnek fogadhatjuk el. Munkájának ebben a kötetében Párducz jelentékeny mértékben kiküszöböli azokat a módszerbeli hiányosságokat, amelyekre az első két kötetrel kapcsolatban rámutattunk. Ennek következményeképpen az általa összegyűjtött és közzétett régészeti anyag értékes forrássá vált hazánk földje régi történetének megrajzolásához. Ha így teljes joggal hangsúlyozhatjuk, hogy Párducz III. kötete komoly fejlődést jelent az első kettőhöz képest, ugyanakkor az sem kerülheti el figyelmünket, hogy több alapvető fontosságú kérdésre ebben sem kapunk választ. Homályban marad, hogy mi volt ebben a korszakban a magyarországi szarmata törzsek életének gazdasági alapja, s az a kérdés sem részesül megvilágításban, hogy milyen társadalmi szervezetben éltek e későszarmata népek. Pedig éppen erre a korra vonatkozólag a tekintélyes régé-

szeti anyagon kívül elég szép történeti forrásanyag is áll a kutatás rendelkezésére. Azonban — bár feleletet nem kapunk ezekre a kérdésekre — az előző kötetekkel szemben mégis haladást jelent az, hogy Párducz a III. kötet befejező részében legalábbis felveti a szarmata társadalom szervezetének problémáját. Ebben a kérdésben is felhasználja a legújabb szovjet kutatások eredményeit, s azokhoz kapcsolódva több érdekes megfigyelést közöl a szarmata matriarchátus csökevényeire vonatkozólag. A maga egészében azonban nem tesz kísérletet a szarmaták gazdasági alapjának és társadalomszervezetének tisztázására. Így ezen a ponton még észrevehető hiányosság mutatkozik Párducz III. kötetében is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a hiányosság sem pusztán Párducz egyéni hibája, hanem szélesebb körben megfigyelhető az utóbbi években megjelent más régészeti munkákban is. Régészeti kutatásunknak a jövőben éppen ezért fokozott mértékben kell arra törekednie, hogy a régészeti anyag alapján feltárja »az ember aktív magatartását a természethez, életének közvetlen termelési folyamatát s ezzel társadalmi életviszonyainak s az ezekből fakadó szellemi képzeteknek a termelési folyamatát is« (Marx).

Mindent egybevéve, »A szarmatakor emlékei Magyarországon« komoly nyeresége régészeti irodalmunknak. Párducz két évtizedes önfeláldozó és lelkiismeretes munkával összegyűjtötte és közzétette a magyarországi szarmatakori leletanyagnak közel 90%-át, s ezáltal rendkívül értékes új forrásanyagot tett hozzáférhetővé hazánk régi történetének tanulmányozása számára. Ennek jelentőségét akkor tudjuk teljes mértékben értékelni, ha arra gondolunk, hogy a népvándorláskor egyetlen más szakaszának leletanyaga sem áll még hasonló módon összegyűjtve és feldolgozva a történeti kutatás rendelkezésére. Így csak azt kívánhatjuk, hogy történetkutatóink hazánk régi történetének többi korszakára vonatkozólag is mielőbb a »A szarmatakor emlékei Magyarországon« köteteihez hasonló munkákat kapjanak kezükbe. Párducz munkájának nagy érdemei mellett megvannak a maga hibái is. Az a tény, hogy ezekre már most világosan rá tudunk mutatni, azt bizonyítja, hogy régészeti kutatásunk gyors fejlődésben van. Ennek a fejlődésnek egyik jelzőköve Párducz munkája maga is. Összegezi és megrostálja az előző korszak kutatásainak eredményeit, s ugyanakkor hiányosságaival világosan kijelöli azokat a feladatokat, amelyeket régészeti kutatásunknak a jövőben meg kell valósítania.

Harmatta János